

злободневные темы. Все эти вопросы актуальны сегодня. Остались их труды – это наше богатство, это наше руководство к действию во имя будущего нашего молодого независимого государства.

Сегодня у нас потеряна связь поколений. И особое значение приобретает воспитание у подрастающего поколения казахстанского патриотизма. Мы убеждены в том, что казахстанцы должны воспитывать своих детей, ориентируясь на мысли, дела, поступки алашординцев, так как это был цвет нации. Это были великие мыслители, свято верившие в свой народ, мечтавшие о лучшей доле для него. Все их помыслы были направлены на улучшение жизни народа.

Список литературы

1. Аманжолова, Д. Казахский автономизм и Россия. История движения «Алаш». – Москва, 1994.
2. Нурпеисов, К. Алаш и Алаш-Орда. – Алматы, 1995.
3. Койгельдиев, М. «Алаш» козгалысы (Движение «Алаш»). – Алматы, 1996.

Елкей, Н.Н.,

Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы, тарих магистрі,

Тастекова, Г.Б.,

Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы, тарих магистрі,

ҚМПИ, Қостанай қ., Қазақстан

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ АЛАШ ТАҒЫЛЫМЫ

Халқымызда «елдің атын – ер шығарады, ердің атын – ел шығарады» деген канатты сөз бар. Ел арасында «дала ұстазы» атанған ағартушы Ыбырай Алтынсариннің жарқын педагогтік жолынан бастау алған Ахмет Байтұрсынұлы, Спандияр Көбеев, Мұхамеджан Сералин, Қайнекей Жармағанбетов, Асқар Закарин, Әмір Қанапин, Бекет Өтетілеуовтар «қараңғы қазақ көгіне» білім нәрімен жарық шашқан жұлдыздар шоғырын құрады. Олар халыққа оқу-білім үйретуде өлшеусіз еңбек сіңірген, Халық ағарту ісін жаңа белеске көтерген біртуар тұлғалар еді. Солардың арасынан, Ұлт мектебін қалыптастыруда аянбай еңбек еткен, қазақ әліппесінің Атасы атанған Ахмет Байтұрсынұлын ерекше атар едік.

Сталиндік репрессия жылдары жазықсыз құрбан болған Ахмет Байтұрсынұлы қазақ халқының ояну дәуірінде өзінің саяси-қоғамдық ой-пікірін білдіре білген, ғұмырының көбін әлемдік мәдениетке өзіндік үлес қосқан арыстың бірі. Қиын қыстау, тар жол тайғақ кешуде, ел тағдырын ойлай жүре, қалың бұқараға ақыл айтып, сыннан өткізіп жіберетін көкірегі ояу, көреген азаматтар қай кезде де болған. Елге аға болу – асқан ақылдылықтың жемісі. Сталиндік зобалаңға ұшыраған ұлдарын да халқымыз ұмытпай, ұрпағына солардың қадір-қасиетін сыбырлап жүріп-ақ ұқтырған.

Дана бабамыз өзінің шығармалары арқылы ұлт тағдырының келешегі туралы орынды қозғайды. Оны біз ақынның мына бір шумақ өлеңінен анық аңғарамыз:

Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,

Ойлайтұғын мен емес бір күнгісін.

Жұрт ұқпаса, ұқпасын, өкінбеймін,

Ел бір күншіл, менікі ертеңгі үшін!

Ұлы ағартушының артына қалдырған мол мұрасы келешек ұрпақ үшін бір төбе. Оның жазған әрбір шығармаларында терең мағыналы мән, философиялық ой жатыр.

Ол қалдырған мұраны таразылай, сараптай, талдай келе айтарымыз – Ахаң айналыспаған саясаттың да ғылымның да саласы жоқ. Білім беру ісін жолға қою, бұхара халықтың саяси сауаттылығын ашу, қазақ тілін ғылыми тұрғыдан зерттеу, әдебиет саласындағы пайымдауы, мемлекеттік құрылыс жөніндегі пікірлері осы күнге дейін өзінің өзектілігін жойған жоқ.

Ахмет Байтұрсынұлы тарих ғылымына арнап шығарма жазбаса да көсемсөздік мақалаларының бірінде «Сөздің ең ұлысы, ең сипаттысы – тарих», – деп, оған үлкен баға береді [1, 28 б.]. Тарихты жасайтын – халық. Тарихтың күнделікті қоғам өмірінде алатын орнын, онда болып жатқан түрлі оқиғаларды насихаттауда – баспасөздің алатын орны ерекше. ХХ ғасырда қазақ қоғамында зор рөл атқарған тарихи «Айқап», «Қазақстан», «Қазақ» газеттері болды. Соңғы аталған «Қазақ» газетінің тарихы, оның ұйымдастырылуы ағартушы Ахмет Байтұрсынұлының есеімен тығыз байланысты. Бұл газеттерде сол заманғы халық өмірі, тарихи оқиғалар, қоғамдық ой-пікірлер жан-жақты жазылып келді.

1913 жылдан Қазақстандағы азаттық қозғалысының «Қазақ» газетінің қызметіне байланысты жаңа кезеңі басталады. Газет Орынборда басылып, алғашқыда 3 мың данамен шықты. Бұл ол уақыт үшін тіптен көп таралым еді [2, 162 б.].

Оның редакторы А.Байтұрсынов болып, төңірегіне дарынды қазақ журналистері мен жазушыларының тұтас бір сандақ тобы жиналды. Олардың арасында Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Х. Досмұхамедов және басқалар бар. Оппозициялық газет бола отырып «Қазақ» қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуға аз үлес қосқан жоқ, өз дәуірінің көкейтесті мәселелерін көтерді, ағартушылық идеяларын насихаттады, қозғалыстың және болашақ «Алаш» партиясының баспа органы болды. Жарияланымдардың отаршы-лдыққа қарсы сипаты өкімет органдарының наразылығын туғызды. 1913-1916 жылдардың өн бойында газет 26 рет жабылды, ал А.Байтұрсыновтың өзі әлденеше мәрте тұтқындалды [2, 163 б.].

«Озғандарға жету керек, жеткендерден озу керек» деп, алдына нақты мақсат қойып жарыққа шыққан «Қазақ» газеті ұлтты Алаш ұранына топтастырып, дамытуды ойлады. Ағартушылықтың жан-жақты болуын жақтады. «Милләттің» қазаққа түсінікті «жұрт», «ұлт», «алаш» нұсқаларын актив қолданысқа түсірді. Түрік ұлыстарының көзсіз тіртұтастануы емес жеке-дара мықты болып, ортақ мүдде бойынша бірігуін қолдады. Осы орайда, А.Байтұрсынұлының сөзімен айтқанда: «Өз тілімен сөйлескен, өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы еш уақытта адамы құрымай жоғалмайды», - деген тоқтамға келді. Газет шығысымен, Петербордан С.Жанайдарұлы, Б.Есімханұлы, Ы.Оразалыұлы, Ғ.Жұмабекұлы, М.Поштайұлы, М.Шоқай (барлығы 6 адам) атынан жолданған хатта: «Қазақта қаламменен жәрдем беретұғын мұсылманша оқыған құрбыларымыз бір нәрсе жазғанда, басқа араб, парсы, ноғай қандастарымыздың тілдерін орынсыз көп кірістірмей, өзіміздің қазақтың нағыз қара тілімен жазып тұрса», - деп айтылған өтініш – осы басылымның негізгі ұстанымы болды [3, 42 б.]. Осы бір дерек арқылы біз Ұлт көсемдерінің сол қиын-қыстау күндер де отаршылдық азабын тарта жүрсе де қазақ тілінің жай-күйін алға тартып отырғандығын айқын аңғарамыз. Ал, сол данышпан бабаларымыздан бастау алып, «айта-айта жауыр» болған тіл мәселесі ол кезді былай қойғанда, қазіргі Тәуелсіздік алған шақта да өз шешімін таба алмай келе жатқандығы ақиқат.

Бәле-жала отына күйіп, кесепат күйе жағылып, ұзақ жылдар шыңырау түбіне тасталып, уақыт құмы тұншықтырған Ахаңның мол мұрасы қайта құру қуатымен тіріліп, бүгінгі ұрпаққа жол тартты. Оның тағдыры – қиын, бірақ кісі қызығарлық тағдыр. Ғұмыры – ащы арманға толы, алайда адамға өнеге болар-лық ғұмыр. Біз енді ғана таныса бастадық, әлі танып болғанымыз жоқ.

Қалайда халықты ояту, оның санасына, жүрегіне, сезіміне әсер ету жол-дарын іздеген ақын айналып келгенде, ұлы Абай тапқан соқпақ, орыс әдебиеті үлгілерін пайдалану, аударма жасау дәстүріне мойынсынады. Бұрынғы ескі-ертегі, химия үлгілері емес, енді жаңа өлеңдік форма мысал арқылы, көшпелі елдің жақсы білетін стихиясы – жан-жануар өмірінен алынған шығармалар арқылы әлеуметтік ойға ықпал ету мақсатымен И.А.Крылов туындыларын аударып, «Қырық мысал» деген атпен 1909 жылы Петербургтен бастырып шығарды.

Бір жағынан қызықты форма, екінші жағынан ұғымды идея, үшінші жағынан, қазақ тұрмысына жақын суреттер ұласа келіп, бұл өлеңдерді халықтың төл дүниесіндей етіп жіберді. Алуан-алуан ойға жетелейтін «Қайырымды түлкі», «Ала қойлар», «Үлес»,

«Қартайған арыстан», «Өгіз бен бақа», «Қайыршы мен қыдыр», «Ат пен есек» мысалдарында әлеуметтік-қоғамдық жағдайларды мегзейтін оқиғалар, адамдар психологиясымен сарындас әуездер, тағылымды, ғибратты тұжырымдар мол орын алған. Аудармашы негізгі түпнұсқа тексіне орайластырып, көркем ойға ой, суретке сурет қосып, пікірді ұштап, жаңа сарын - әуез қосып отырады [4, 7 б.].

Бұрын емеурін, ишара, мегзеу, астар, мысалмен берілген ойлар «Маса» кітабында ашық, анық, дәлді, нақты айтылады. Мұнда Ахметтің өз басынан кешкен қиын-қыстау күндер, ауыр жолдар, қуғын-сүргін, жетімдік-жоқтық, бірталай өлеңдерге арқау болады; ел тағдыры, халық қамы, бостандық арманы – басты сарын.

«Маса» кітабына енген өлеңдерде жеке бастың мұң-шері, тұрмыс-салт суреті емес, негізінен әлеуметтік, қоғамдық ойлар, азаматтық идеялар айтылады. Өзін-өзі күйттеген, байлық үшін, мансап үшін ар-абыройын сатқан «жақсылы-ғы өз басынан артылмаған», «бос белбеу, босаң туған бозбала», «бір тойғанын ар қылмаған шалдар», «қайырсыз кеше сараң байлар», «мәз болып құр түймеге жарқылдаған оқығандар» сыналады. «Туысыма», «Досыма хат», «Қазақ қалпы», «Қазақ салты», «Көк есектерге», «Жұртыма», «Қарқаралы қаласына» өлеңдерінде ұлы Абай сатирасын еске түсіретін сарындар, ойлар, образдар бар. «Анама хат», «Жауға түскен жан сөзі» - қорлық-зомбылыққа мойымаған, бостандық, еркіндік жолында бәріне көнген қайратты ерлер тұлғасын мүсіндеген жырлар [4, 7 б.].

Сонымен, аса ірі халық қайраткері, ағартушы-ұстаз, ғұлама ғалым, көрнекті ақын, жалынды публицист, қазақ тілі білімі мен әдебиеттану ғылымының негізін салушы ірі түрколог, этнограф, ғажайып сыншы, композитор-музыкант екенін енді танып отырған бабамыздың күреске толы өмірі мен мол мұрасына там-тұмдап үңілген сайын оның қуатты тұлғасы зорайып, еңсесі биіктеп бара жатқанға ұқсайды.

Қорыта келгенде, осы мақаламды академик Манаш Қабашұлы Қозыбаевтың қазақ тарихын кезеңдестірудегі «Отаршылдық бұғауында» атты ҮІІ-ші тарихи белесіндегі: «ХІХ ғ. екінші жартысы – ХХ ғ. бірінші ширегінде Шоқан, Абай, Ыбырай озық елдер қатарынан қалыспауға, білімге шақырса, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсын, Міржақып Дулат, Әлихан Ермек, Жақып Ақпай, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышпай, Мағжан Жұмабай, Мұхамеджан Сералы сияқты Алаштың туын көтерген реформатор ұлдар ұлттың санасын оятты, елім деп еңіреді, халық деп қайысты, құрығы ұзын ақ патшамен де, билікке таласқан даукес большевиктермен де сайысты. Демократиялық күрес әдісімен саяси және мәдени автономия үшін күресті. Ғасыр басында «Көзінді аш, оян, қазақ, көтер басты» - деп басаталатын Міржақып Дулаттың «Оян қазағы» күрес әліппесіне айналды.

Сол шақта қазақ халқының ұлы перзенттерінің бірі Ахмет Байтұрсынның:

Қазағым елім!

Қайқайып белің,

Сынуға тұр таянып,

Талауда малың,

Қамауда жаның.

Аш көзінді оянып! – деген жалынды үндеуі түйсігі бар қазақты дүр сілкіндірді. Халық алдында, Алаш алдында ары таза жандар, ерен еңбегі бар қаһармандар осылардай-ақ болар!» [5, 6 б.] – деген құдіретті сөздерімен аяқтағанды жөн көрдік.

Әдебиет тізімі

1. Күзембайұлы, А., Әбіл, Е. Ахмет Байтұрсынұлы және тарихтану теориясы // Қазақ тарихы. – № 4. шілде – тамыз 2007 ж.
2. Назарбаев, Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
3. Қамзабекұлы, Д. «Айқап» және «Қазақ»: азаматтық ұстаным мен елдік мүдде // Ақиқат. – № 2, 2008 ж.
4. Қожахметұлы, Ж. Ахмет Байтұрсынұлының шығармалары // Қазақ. – № 52 (461), 25 желтоқсан 2009 ж.
5. Қозыбаев, М.Қ. Ата тарихы туралы сыр (қазақ халқының тағдыры хақында) // Егемен Қазақстан. – № 228-229, 3 қазан 1992 ж.